

Pole bitwy pod Sarbinowem (Zorndorf) jako obiekt turystyki kulturowej

Słowa kluczowe: turystyka militarna, pola bitew, zmiany krajobrazu, Sarbinowo

Streszczenie

Bitwa pod Sarbinowem (niem. *Zorndorf*), rozegrana w okolicach Kostrzyna 25 sierpnia 1758 roku była jedną z największych batalii XVIII wieku. Pole historycznej bitwy, zachowało do dnia dzisiejszego podstawowe elementy ówczesnego krajobrazu. Obszar walk przecinany bagnami, głębokimi dolinami strumieni i pasmami wzniesień, był jednym z ważniejszych czynników determinujących i rozstrzygających o przebiegu bitwy. Po okresie zapomnienia, od kilku lat obszar ten zaczyna funkcjonować w świadomości mieszkańców i turystów jako ważne miejsce związane z historią regionu. Wskutek zmian uwarunkowań historyczno-politycznych pole bitwy ponownie zaczyna prosperować jako lokalna atrakcja turystyczna oraz element planów rozwoju gminy. W pracy przedstawiono analizę zachowania elementów krajobrazu dawnego pola bitwy i możliwości historycznej percepcji krajobrazu przez turystów. Przedstawiono również możliwości i plany turystycznego zagospodarowania regionu w szerszym kontekście turystyki historycznej i militarnej.

Wstęp

Rozwój turystyki pociąga za sobą element specjalizacji. Jednym z głównych rodzajów aktywności turystycznej jest turystyka kulturowa, określana jako podróżowanie w celu poznawania miejsc związanych z działalnością człowieka, w tym miejsc wydarzeń i działań, przedstawiających procesy historyczne [Jędrzyak, Mikos v. Rohrscheidt 2011]. W nurcie turystyki kwalifikowanej oraz turystyki kulturowej wyróżnia się również aspekt aktywności turystycznej związanej ze zwiedzaniem obiektów dziedzictwa militarnego. Kulturowa turystyka militarna obejmuje szeroki zestaw aktywności, takich jak zwiedzanie obiektów fortyfikacyjnych, muzeów militarnych, zakładów zbrojeniowych, pól bitewnych i miejsc związanych z biografiami sławnych ludzi. Celem podróży staje się więc osobiste doświadczenie wydarzeń i obiektów związanych z poznawaniem historyczno-militarnego kontekstu miejsc [Mikos v. Rohrscheidt 2008; Kowalczyk 2009]. Atrakcje poszukiwane przez turystów tego rodzaju, mogą mieć charakter przestrzenny (osadzony ściśle w konkretnej przestrzeni geograficznej), związany z występowaniem walorów i obiektów materialnych, bądź też (jak pola bitewne) niezwiązany z nimi. Inną formą mogą być też atrakcje nieprzestrzenne, związane z wydarzeniami kulturalnymi o charakterze militarnym (rekonstrukcje wydarzeń, zloty i pikniki militarne, eksploracja) [Kowalczyk 2009]. Turyści militarni powodowani są w swoich zainteresowaniach przez zróżnicowane motywy: patriotyczne, martyrologiczne, doświadczenia własne i rodzinne, zainteresowania, odtwórstwo historyczne, eksplorację. Organizacyjnie zaś ta forma turystyki przybiera wiele form (szlaki i trasy tematyczne, muzea, skanseny, eventy, pobyty i wycieczki tematyczne). Turysta militarny charakteryzuje się specyficznymi wymaganiami i uwarunkowaniami. Uczestnikami tej formy turystyki są przeważnie osoby płci męskiej, należące do różnych grup wiekowych, zwykle dobrze zorientowani w tematyce militarnej i posiadający znaczną wiedzę historyczną i techniczną. Dlatego też wymagają dobrego merytorycznego przygotowania infrastruktury informacyjnej oraz obsługi przewodnickiej. Przygodowy i eksploracyjny charakter wielu rodzajów aktywności wskazuje również, że zbytnie uprzystępnienie zwiedzanych obiektów i zaawansowana obsługa gastronomiczna czy hotelowa nie jest

dla nich głównym priorytetem, a często wręcz przeszkadza w ich odbiorze [Mikos v. Rohrscheidt 2011; Kupiec, Dusza 2012].

Specyficzną formą turystyki militarnej jest zwiedzanie pól bitewnych (ang. *battlefield tourism*). W zależności od kontekstu historycznego, wydarzenia te mogą obejmować okres kilku godzin (większość pól bitewnych starszych niż XX-wieczne), albo też (jak w miejscach wydarzeń związanych z I i II wojną światową) wręcz kilku lat działań wojennych. W ścisłym związku pozostaje kontekst przestrzenny: krajobrazy pól bitewnych mogą obejmować zarówno stosunkowo niewielkie tereny dawniejszych bitew (np. Pola Grunwaldzkie), jak i zespoły obejmujące setki kilometrów kwadratowych powierzchni (np. pola bitewne w Normandii, pod Verdun, czy bitwy nad Bzurą). Motywacje turystów odwiedzających pola bitewne są bardzo zróżnicowane, najczęściej są to zainteresowania historyczne, uczestnictwo w rekonstrukcji wydarzeń i eksploracja, pobudki patriotyczne, odwiedzanie miejsc związanych z przodkami i historią regionu [Duckley i in. 2010]. Dziedzina ta bywa też często włączana do tzw. tanoturystyki [Tanaś 2006], utożsamianej z odwiedzaniem miejsc dramatycznych wydarzeń historycznych. Niektórzy autorzy [np. Ryan 2007] włączają ją też do tzw. turystyki smutku (ang. *grief tourism*). Ze względu na popularność tej formy turystyki, pola bitewne często stają się zaawansowanymi koncepcyjnie i infrastrukturalnie produktami turystycznymi, ważnymi dla rozwoju regionalnego. Koncepcję tworzenia produktu turystycznego w oparciu o walory pól bitewnych przedstawił obszernie A. Kowalczyk [2009a].

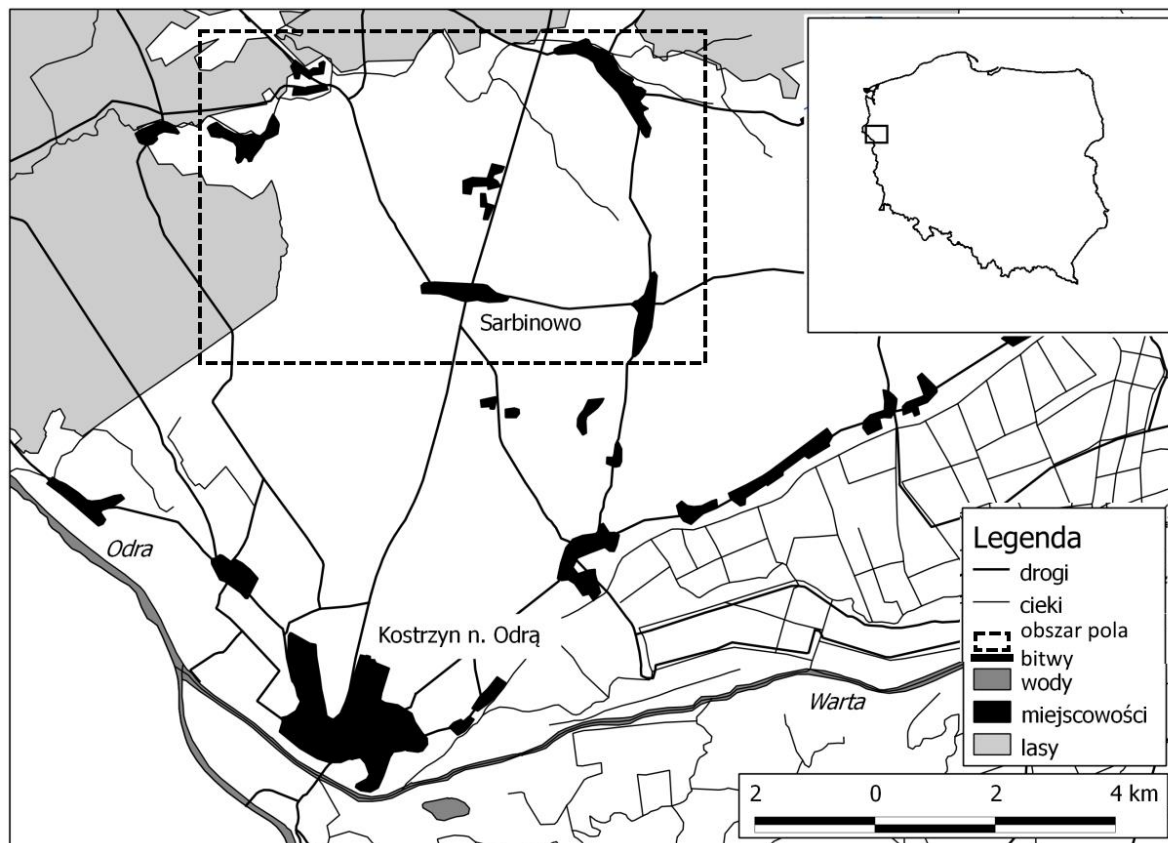
Zasoby turystycznych walorów militarnych w Polsce są bardzo duże ze względu na bogactwo wydarzeń historycznych, jakie miały miejsce w naszym kraju. Szczególnie cenne ze względu na szeroką reprezentację szkół i trendów fortyfikacyjnych są zasoby obiektów fortecznych [Mikos v. Rohrscheidt 2009] oraz pola bitewne, zwłaszcza z okresu II wojny światowej. Pola bitewne w Polsce rzadko mają postać zagospodarowanych atrakcji turystycznych, ale są one systematycznie rozwijane. Niektóre z nich przybierają powoli postać kompleksową z licznymi możliwościami uprawiania form turystyki, eventami oraz zapleczem infrastrukturalnym. Projekty zagospodarowania takich obszarów muszą więc uwzględniać uczytelnienie i uprzystępnienie kluczowych elementów kulturowego krajobrazu turyście o różnym poziomie wiedzy o regionie i wydarzeniach historycznych. Myśl ta realizowana jest poprzez przygotowanie wspomnianej infrastruktury i wydarzeń oraz często nadanie specjalnego statusu ochrony (np. przez utworzenie skansenów fortyfikacyjnych, parków kulturowych, wpis do rejestru zabytków elementów architektonicznych itp.).

Pola bitewne stanowią specyficzną formę krajobrazu kulturowego. Bardzo często ich atrakcyjność turystyczna polega nie na zachowaniu fizycznych obiektów, a na ich wartości historycznej, kulturowej czy ideowej oraz przetrwaniu struktury krajobrazu nawiązującej do wydarzeń historycznych. W tradycyjnych badaniach zmian krajobrazu, ewaluacji zwykle podlega bogactwo gatunków, zróżnicowanie siedlisk, czy elementy kulturowe obecne w krajobrazie. W przypadku krajobrazów pól bitewnych decydującą wartością okazuje się stopień przetrwania elementów krajobrazu, zwłaszcza takich, które odgrywały decydującą rolę w czasie historycznych wydarzeń. Istotnymi elementami ewaluacji krajobrazu pól bitewnych są: stopień zachowania rzeźby terenu, zgodność form pokrycia i użytkowania terenu z tym, które istniało w momencie wydarzeń historycznych, zachowane osie widokowe, niezmieniony układ przestrzenny miejscowości, czytelne elementy fortyfikacji czy zabudowy związane z wydarzeniami wojennymi. Z punktu widzenia wykorzystania tych obszarów w turystyce kulturowej podstawowe znaczenie ma natomiast obudowa kontekstu krajobrazowego elementami infrastruktury turystycznej (muzea, ekspozycje plenerowe, ścieżki edukacyjne, tablice informacyjne, mała infrastruktura wypoczynkowa) oraz strategia tworzenia wokół nich produktu turystycznego. W tym znaczeniu istotna staje się otoczka wydarzeń kulturalnych aranżowana najczęściej przez władze samorządowe i lokalne

organizacje pozarządowe. Istotnymi jej elementami są zwłaszcza imprezy plenerowe w krajobrazie pól bitewnych: rekonstrukcje bitew, imprezy plenerowe, zloty militarne itp.

Tereny pól bitewnych, powiązane z ważnymi wydarzeniami w dziejach narodu, mogą stanowić główny powód ochrony krajobrazu (np. w formie parku kulturowego, pomnika historii czy choćby zapisów w dokumentach planistycznych), jak ma to miejsce w przypadku Pól Grunwaldzkich, terenów Bitwy Warszawskiej, czy Bitwy nad Bzurą. W innych krajach dobrymi przykładami świetnie zagospodarowanych pól bitewnych są obszary pierwszowojennych bitew we Flandrii, okolice Verdun czy plaże Normandii, które przygotowane w odpowiedni sposób stanowią wręcz główną atrakcję turystyczną regionu. Czasem jednak z różnych względów ważne dla historii pola bitew ulegają zapomnieniu i funkcjonują tylko w świadomości nielicznych znawców tematu. Przykładem takiego czasowego „wyparcia” ze świadomości społecznej jest sytuacja pola bitwy pod Sarbinowem (niem. *Zorndorf*), położonego w woj. zachodniopomorskim, w geograficznym mezoregionie Równiny Gorzowskiej (ryc. 1). Bitwa ta, rozegrana 25 sierpnia 1758 roku, pomiędzy wojskami pruskimi a rosyjskimi, stanowiła jeden z kluczowych momentów wojny siedmioletniej. Krwawe, nierozstrzygnięte taktycznie starcie, w którym uczestniczyło kilkadziesiąt tysięcy żołnierzy, stanowi jeden z ważniejszych epizodów pruskiej historii militarnej i przejaw wojennego kunsztu epoki fryderycjańskiej, w związku z tym zawsze było miejscem upamiętnianym w historii Niemiec. Sytuacja zmieniła się diametralnie po roku 1945, kiedy obszar ten znalazł się w granicach Polski i stał się niewygodnym propagandowym synonimem pruskiego militarizmu i ekspansji na wschód. Pomnik wzniesiony na polu bitwy został usunięty, a o historii miejsca przypominała tylko niewielka tablica ustawiona w latach 70. w pobliżu drogi. Wraz z przemianami społeczno-politycznymi, zmianą sąsiedzkich obyczajów na pograniczu polsko-niemieckim oraz poszukiwaniem dróg podnoszenia atrakcyjności nadodrzańskich gmin, pole bitwy od kilku lat staje się atrakcją turystyczną oraz powraca do świadomości mieszkańców gminy.

Ryc. 1. Położenie obszaru badań

Źródło: opracowanie własne

W artykule przedstawiono analizę zachowania walorów historycznych krajobrazu pola bitwy (ryc. 2), ze szczególnym uwzględnieniem elementów istotnych z punktu widzenia turysty militarnego. Celem opracowania jest także analiza możliwości pełnego zagospodarowania pola bitwy jako obiektu turystyki kulturowej, zwłaszcza w szerszym kontekście istniejącego zespołu cennych obiektów historycznych w okolicach Kostrzyna. Zaprezentowano również działania i plany społeczności lokalnych, związane z próbami zagospodarowania turystycznego tego obszaru.

Ryc. 2. Widok ogólny z pól sarbinowskich ku zachodowi

Źródło: fot. Michał Kupiec, wrzesień 2012 r.

Metodyka badań

Analizę zmian krajobrazu przeprowadzono wykorzystując mapę topograficzną serii Urmesstischblatt z roku 1827, oraz ortofotografię lotniczą z roku 2005. Mapy Urmesstischblatt, znane też jako Pierwsze Pruskie Zdjęcie Topograficzne, wykonywane były w latach 1830-1837 metodą rękopiśmienną, jako pierwsza w historii Prus seria map topograficznych w skali 1:25 000 [Konias 2010]. Wykonane w ramach jednej instrukcji przez wojskowych z okolicznych garnizonów stanowią bardzo cenny materiał do historycznych analiz krajobrazowych. Przedstawiają krajobraz przed wielkoobszarowymi melioracjami terenów podmokłych, antropogenicznymi zmianami sieci hydrologicznej oraz swoistą rewolucją agrotechniczną, jaka miała miejsce w II poł. XX w. Można więc przyjąć, że konfiguracja terenu przedstawiona w tej serii map nie uległa znaczącym zmianom od czasu bitwy. Świadczy o tym również wykorzystywanie tych map jako podkładu wielu współczesnych planów bitwy (m.in. prezentowany poniżej plan von Deckera). Materiał kartograficzny został skalibrowany do odwzorowania kartograficznego Gaussa-Kruegera przy

pomocy nowszych map serii Messtischblatt. W programie Quantum GIS zdigitalizowano podstawowe formy użytkowania terenu w wyżej wymienionych okresach czasu i do celów porównawczych dokonano konwersji układów współrzędnych do współcześnie używanego układu 1992. Zmiany krajobrazu identyfikowano wykorzystując narzędzie Land Change Modeler zawarte w pakiecie Idrisi. Statystyczne parametry krajobrazu wyliczano przy pomocy oprogramowania Fragstats.

Charakterystyka krajobrazu pola bitwy

Bitwa sarbinowska została poprzedzona szeregiem skomplikowanych manewrów mas wojsk, w wyniku których Rosjanie odstąpili od oblężenia Kostrzyna i stanęli w północnej części pola bitwy. Wojska pruskie po przekroczeniu Odry na wysokości Gozdowic (niem. *Gustebiese*) obeszły wroga (ryc. 3) i odcinając Rosjan od Kostrzyna zajęły część południową, po przekroczeniu trudno dostępnego, podmokłego i porośniętego lasami obszaru doliny Myśli [Duffy 1987]. Bitwa rozegrała się na rozległym obszarze pól, położonych około 5 km na wschód od rzeki Odry oraz około 5 km na północny wschód od Kostrzyna nad Odrą. Obszar ten zarówno przed 200 laty jak i współcześnie, od północy i zachodu, ograniczają kompleksy leśne. Dominantą krajobrazową jest głęboka, szeroka na około 200-300 m dolina Myśli. Sama rzeka jest niewielka, o korycie nie szerszym niż 10 m, ale terasa zalewowa jest podmokła i trudna do przekroczenia także współcześnie. Rzeźba terenu jest charakterystyczna dla obszarów dennomorenowych: lokalne deniwelacje nie przekraczają 20 m, teren jest falisty, z łagodnymi zboczami wzniesień oraz licznymi, bardziej stromymi dolinkami cieków. Ku południowi teren opada wyraźnym zboczem w dolinę ujściowego odcinka Warty, mającą tu postać szerokiego na kilka kilometrów pasa rozlewisk. Wielokilometrowej szerokości podmokłe doliny nieuregulowanych wtedy rzek – Odry i Warty – były nieprzekraczalne dla wojsk, co skutecznie ograniczało możliwości manewrowe armii.

Ryc. 3. Szeroki obraz bitwy na XIX-wiecznej rycinie, ukazującej obszar operacyjny flankowego marszu armii pruskiej na tyły Rosjan. Widoczne charakterystyczne równoległe doliny cieków, do dziś dominujące w krajobrazie pola bitwy

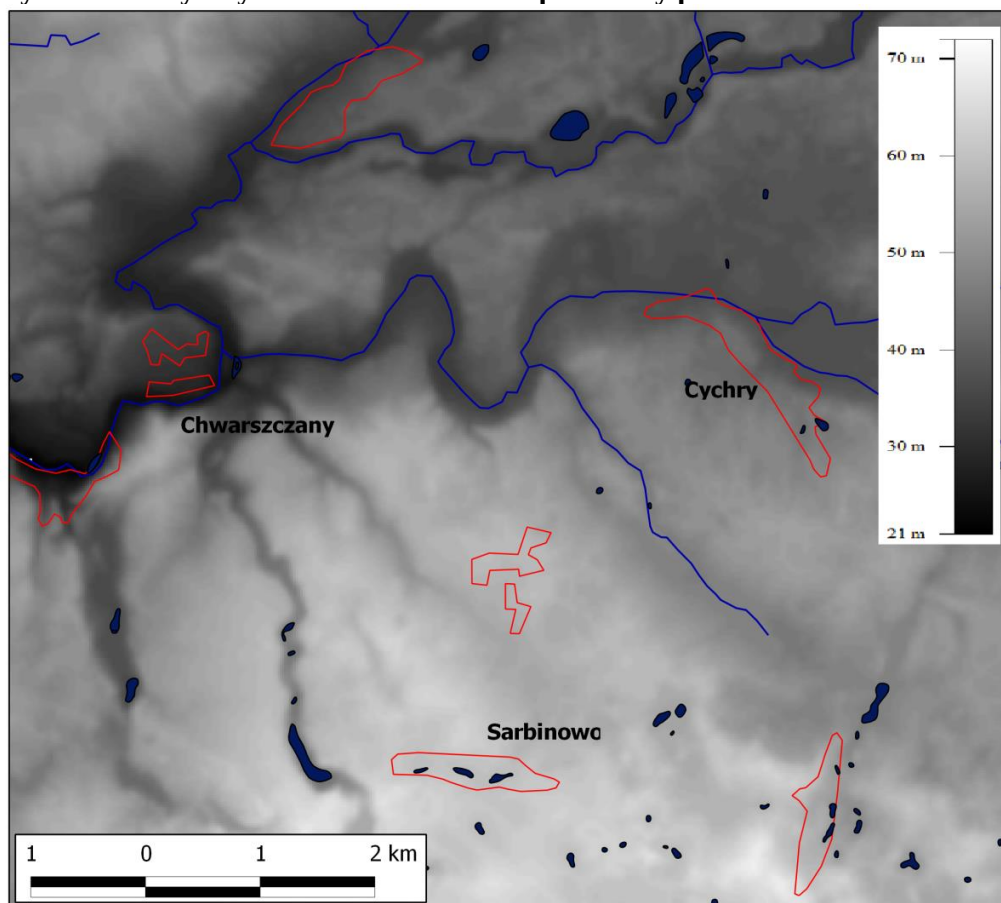

Źródło: Louis [1911]

W trakcie samej batalii cechy rzeźby terenu i krajobraz odgrywały bardzo ważną rolę. Walki toczyły się o poszczególne miejscowości czy farmy rozrzucone na obszarze działań. Na rozległych wypłaszczeniach miały miejsce szarże kawaleryjskie, a głębokie parowy umożliwiały skryte przemarsze wojsk. Szczególne znaczenie miały ataki prowadzone poprzez zabagnione obniżenia dolin, które stanowiły decydujące i jednocześnie najbardziej krwawe momenty walk. Współcześnie układ rzeźby stał się cennym walorem kulturowym obszaru, zwłaszcza wobec utrwalenia po dzień dzisiejszy rolniczego charakteru krajobrazu. W projektach zagospodarowania turystycznego pól bitewnych zachowanie rzeźby i użytkowania terenu jest ważnym elementem zwiększającym atrakcyjność turystyczną. Obserwacja i analiza urozmaiconej rzeźby pola bitwy pozwala lepiej zrozumieć widzowi jej przebieg i często uczytelnia sens prowadzonych działań, stąd też troska o jej zachowanie i uprzystępnienie poprzez budowę punktów widokowych czy wież [Piekarczyk 2007].

Pole bitwy położone jest na falistej wysoczyźnie morenowej. Północna część stanowiąca obniżenie doliny Myśli położona jest na wysokości 20-30 m n.p.m. Teren wznosi się ku południowi, przechodząc w płaską równinę sięgającą powyżej 70 m n.p.m. (ryc. 4). Główne działania rozegrały się na otwartym terenie ograniczonym miejscowościami Chwarszczany, Sarbinowo i Cychry, i krajobraz tej części obszaru badań posiada największą wartość historyczną. Płaski charakter tego fragmentu terenu urozmaicony jest szeregiem głębokich i wąskich dolin strumieni, wypełnionych mokradłami, przebiegających wzdłuż osi północ – południe. Miały one kluczowe znaczenie w trakcie batalii, ponieważ wzdłuż nich ustawione były linie wojsk i tam toczyły się najbardziej krwawe jej epizody. Finalny epizod bitwy sarbinowskiej – wieczorne starcia linii wojsk pruskich i rosyjskich, rozgrywał się właśnie wzdłuż takiego obniżenia (niem. *Galgen Grund*), położonego w sąsiedztwie Chwarszczan (ryc. 5).

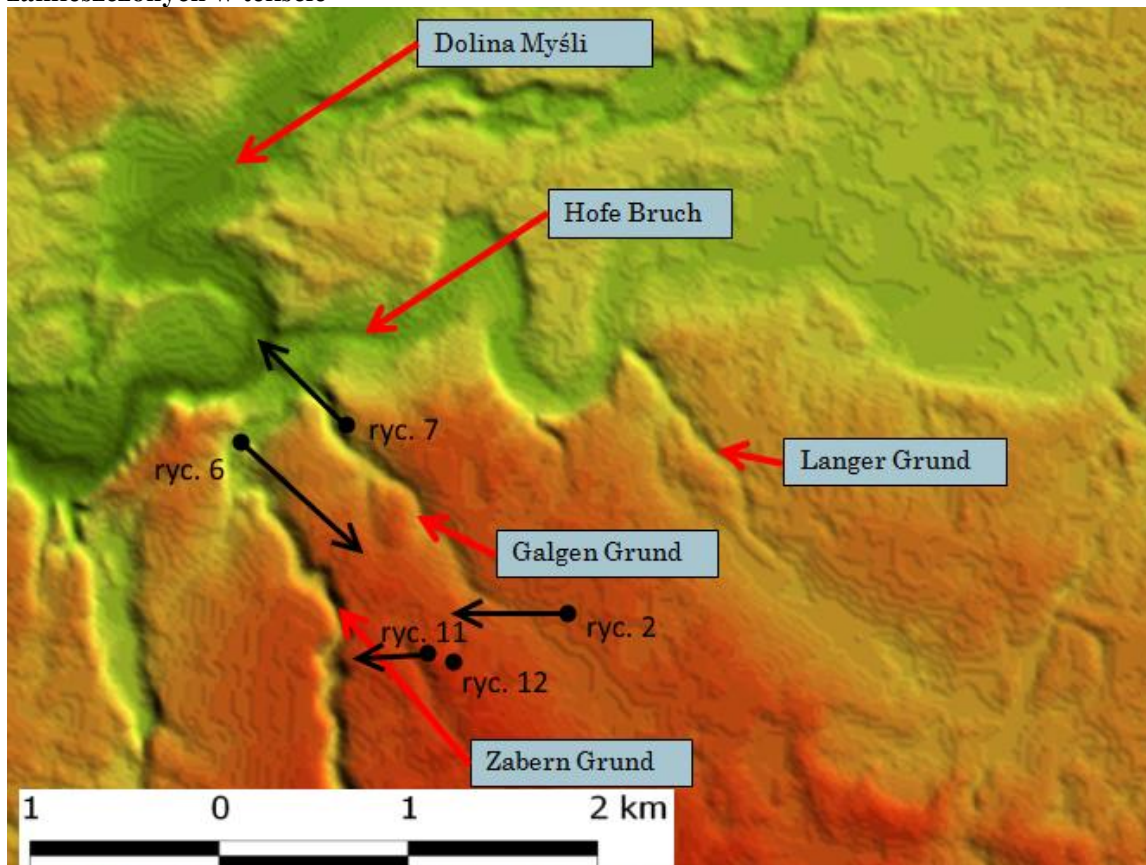
Ryc. 4. Numeryczny model terenu obszaru pola bitwy pod Sarbinowem

Źródło: opracowanie własne na podstawie: NMT dted2

Krajobraz obszaru, na którym rozgrywała się bitwa pod Sarbinowem przetrwał w stosunkowo mało zmienionym stanie do dnia dzisiejszego. Rozległy obszar pól pomiędzy Sarbinowem a Chwarszczanami, zachował swój oryginalny historycznie charakter, szczególnie najważniejsze dla turysty militarnego doliny *Galgen* i *Zabern Grund* (ryc. 6 i 7). Oryginalną strukturę krajobrazu ukazują wcześnie mapy batalii, wykonane na podstawie arkuszy mapy topograficznej serii Urmesstischblatt (ryc. 8).

Ryc. 5. Wizualizacja kluczowego fragmentu obszaru badań z elementami rzeźby wykorzystywanymi w trakcie bitwy wraz z lokalizacją oraz kierunkiem osi widoku fotografii zamieszczonych w tekście

Źródło: opracowanie własne na podstawie: NMT dted2

Ryc. 6. Widok z doliny Zabern Grund na grzbiet oddzielający ją od Galgen Grund ku zachodowi

Źródło: fot. Michał Kupiec, wrzesień 2012 r.

Ryc. 7. Widok z doliny Galgen Grund na kościół komandorii templariuszy w Chwarszczanach

Źródło: fot. Michał Kupiec, wrzesień 2012 r.

Ryc. 8. Szkic pola bitwy sarbinowskiej z początku XIX w.

Źródło: von Decker [1837]

Zaobserwowane zmiany sposobu użytkowania (tabela 1) nie przekroczyły dla większości jego typów 5% powierzchni. Wyjątkiem są pola uprawne, gdzie zmiana polegała na spadku arealu o 7,4%. Zaobserwowano również (choć w nieznacnej skali) charakterystyczny dla obszarów Polski północno-zachodniej trend powiększania się arealu lasów kosztem pól uprawnych i obszarów podmokłych, jednak jego nasilenie (zmiana 6% powierzchni) jest mniejsze w porównaniu z innymi badanymi obszarami [Pieńkowski i in. 2003]. Zalesiono partie terenu w południowo-zachodniej części obszaru badań oraz fragmenty sąsiadujące z doliną Myśli. Odnotowano również wzrost powierzchni obszarów zabudowanych z 2,39 do 3,63 km². Wzrost ten dotyczył w mniejszym stopniu obszarów zwartej zabudowy wiejskiej, która w znacznej mierze zachowała walory kulturowe układu przestrzennego, jednak głównie nastąpił on poprzez budowę licznych samotniczych gospodarstw wiejskich w centralnej części obszaru. W południowej części badanego obszaru wciąż występują liczne drobne zbiorniki wodne, położone w zagłębieniach bezodpływowych oraz ciągach dolinek. Ich ilość spadła jednak o ponad połowę, w porównaniu z początkiem XIX w. Znaczna część przekształciła się w drobne obszary podmokłe. Duże obszary mokradłowe w znacznej części zostały zmeliorowane. Dotyczy to zwłaszcza terenów sąsiadujących na północ i południe z doliną Myśli. Mniejsze obszary podmokłe w wąwozach oraz sama dolina Myśli zachowały jednak swój charakter, co jest o tyle ważne, że są one bardzo charakterystycznym elementem krajobrazu, wspomnianym w pamiętnikach i relacjach uczestników wydarzeń. Część dolin, w tym kluczowe w czasie trwania bitwy zagłębienie *Galgen Grund*, została częściowo zmeliorowana, co doprowadziło do ograniczenia zasięgu terenów podmokłych. Wskutek intensywnej orki i procesów erozyjnych rzeźba terenu uległa „uspokojeniu”: zniknęły ostre krawędzie, zmniejszyły się nachylenia stoków i wypłyły zagłębienia.

Tabela 1. Zmiany form pokrycia terenu na obszarze pola bitwy pod Sarbinowem

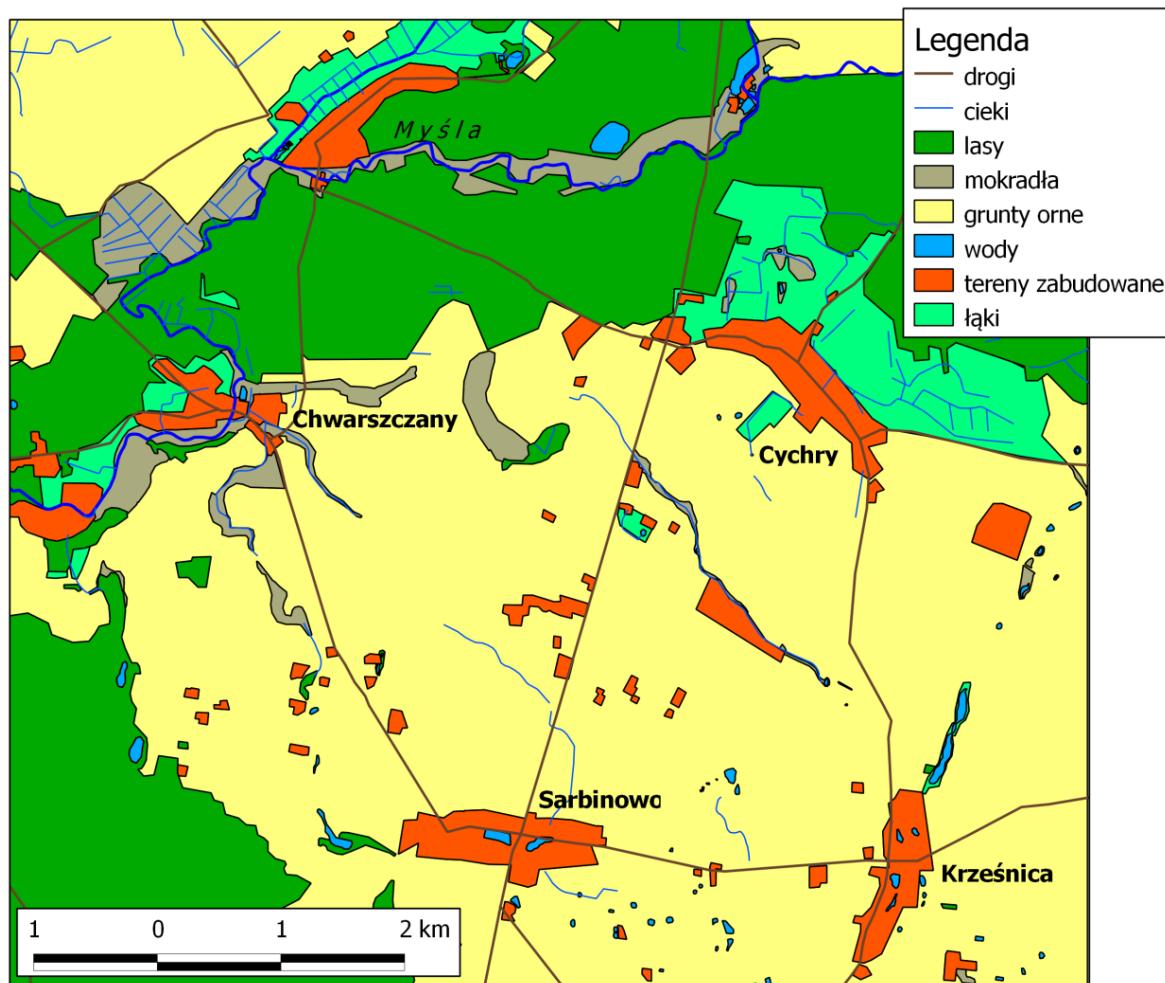
Rodzaj użytkowania	Powierzchnia [km ²]		Powierzchnia [%]		Zmiana [%]	Liczba pól	
	XIX w.	XXI w.	XIX w.	XXI w.		XIX w.	XXI w.
zbiorniki wodne	0,72	0,42	1,0	0,6	-0,4	86	41
mokradła	4,12	2,52	6,0	3,7	-2,3	24	18
łąki	2,14	3,74	3,1	5,4	2,3	4	6
grunty orne	42,02	36,99	61,2	53,9	-7,3	8	7
tereny zabudowane	2,39	3,63	3,5	5,3	1,8	13	54
las	17,27	21,36	25,2	31,1	6,0	7	11

Źródło: opracowanie własne

Charakterystycznym trendem przemian współczesnych krajobrazów Pomorza Zachodniego jest fragmentacja jego elementów, dotycząca zwłaszcza naturalnych typów pokrycia terenu, takich jak lasy czy obszary podmokłe [Pieńkowski, Kupiec 2003; Kupiec 2014]. W przypadku występowania tego zjawiska zwarte powierzchnie danego typu użytkowania rozpadają się na liczne drobne, izolowane płyty. Zjawisko to niekorzystnie wpływa na percepcję krajobrazów pól bitewnych ze względu na zmianę zasięgów pól widzenia oraz ogólny charakter krajobrazu. Prezentowane wyniki wskazują, że procesu tego

nie obserwujemy na polu bitwy sarbinowskiej. Zjawisko zwiększenia liczby płątów zachodziło jedynie w odniesieniu do terenów zabudowanych, wskutek powstania na przełomie XIX i XX wieku licznych samotniczych gospodarstw na polach w trójkącie miejscowości Chwarszczany – Cychry – Sarbinowo. Współczesne użytkowanie terenu pola bitwy przedstawiono na rycinie 9.

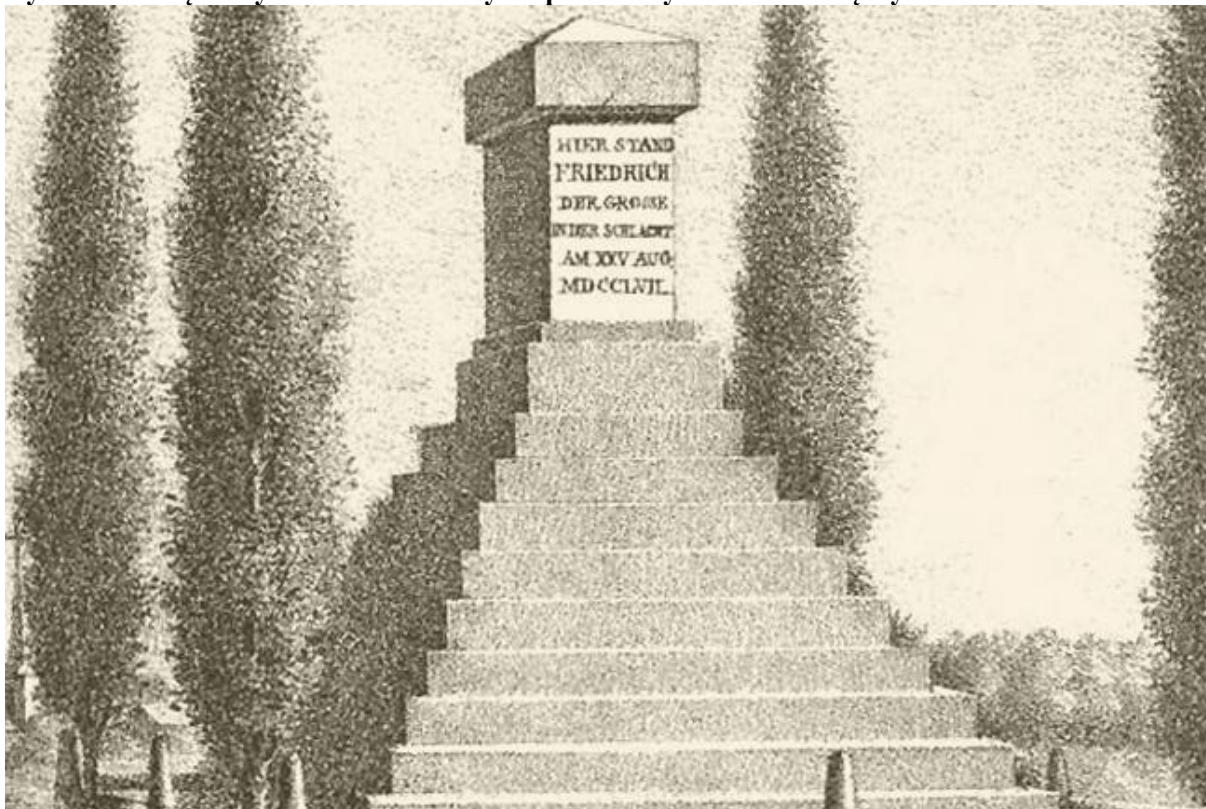
Ryc. 9. Współczesne użytkowanie terenu pola bitwy pod Sarbinowem

Źródło: opracowanie własne

Pola bitwy sarbinowskiej jako atrakcja turystyczna – stan i koncepcje rozwoju zagospodarowania

Pierwsze upamiętnienie bitwy miało miejsce już w 1826 r. W 70-lecie wydarzenia, z inicjatywy mieszkańców Kostrzyna, a szczególnie garnizonu miasta oraz Bractwa Kurkowego odsłonięto pamiątkowy obelisk, umieszczony na usypanym w tym celu „Wzgórzu Fryderyka” (niem. *Fuchs Berg*). Kopiec usypano na miejscu, w którym według tradycji znajdował się punkt dowodzenia króla w czasie bitwy, a stosowny napis głosił: „HIER STAND FRIEDRICH DER GROSSE IN DER SCHLACHT AM XXV. AUG. MDCCCLVIII” (ryc. 10).

Ryc. 10. Pamiątkowy obelisk ustawiony na polu bitwy w 70. rocznicę wydarzeń

Źródło: Kalisch [1828]

Po II wojnie światowej, z przyczyn politycznych, nie kultywowano pamięci bitwy sarbinowskiej. Pomnik został zniszczony i z dawnego założenia pozostał jedynie kopiec ukryty w zadrzewieniu. Dopiero w ostatnich dziesięcioleciach nastąpił wzrost zainteresowania mieszkańców zachodniego Pomorza niemieckim okresem dziejów ich „Małej Ojczyzny”. W ostatnich latach pole bitwy sarbinowskiej powoli wraca do świadomości społecznej mieszkańców i planów rozwoju samorządów lokalnych, które widzą w nim element poszerzania oferty turystycznej regionu. Szczególnym punktem zwrotnym oraz początkiem działań była 250. rocznica bitwy obchodzona w 2008 r. Zorganizowano wtedy po raz pierwszy cykliczną obecnie imprezę upamiętniającą rocznicę bitwy i rozpoczęto działania zmierzające do zagospodarowania turystycznego obszaru. Obecnie skromna jeszcze infrastruktura składa się z następujących elementów:

- oznakowanie przydrożne w postaci tablic ułatwiających dojazd do pola bitwy (drogowskazy, tablice informacyjne na trasach dojazdowych);
- tablice informacyjne dotyczące przebiegu bitwy ustawione na polach sarbinowskich oraz w pobliżu komandorii templariuszy w Chwarszczanach;
- zrewitalizowane otoczenie historycznego kopca pamiątkowego na polach sarbinowskich (wieża widokowa, głąz z tablicą pamiątkową, ryc. 11).

Pole bitwy funkcjonuje również w strategii rozwoju gminy Dębno poprzez włączenie obszaru do działań w ramach projektu „Rewitalizacji obiektów wpisanych do rejestru zabytków z terenu Gminy Dębno”. Prace polegały dotychczas na wybudowaniu wieży widokowej na historycznym kopcu i odrestaurowaniu pomnika upamiętniającego bitwę. Przy czym słuszną ideą nie została poparta zdrowym rozsądkiem i zadrzewienia otaczające wieżę widokową całkowicie uniemożliwiają korzystanie z niej (ryc. 12). Na kamieniu pamiątkowym, ustawionym przed kopcem, umieszczono tablicę upamiętniającą bitwę, z napisami w języku polskim, niemieckim i rosyjskim. W połączeniu z działaniami lokalnych organizacji propagujących historię regionu (m.in Stowarzyszenie Szlak Templariuszy,

Stowarzyszenie Przyjaciół Sarbinowa, Muzeum Twierdzy Kostrzyn) daje to szansę na trwałą obecność tego miejsca w świadomości społeczności lokalnej i ofercie turystycznej regionu.

Nadawanie programom rewitalizacji obiektów historycznych ram prawnych jest utrudnione i napotyka często na opór społeczności lokalnych, co przy słabości finansowej organizacji pozarządowych powoduje, że proces zagospodarowania turystycznego jest irracjonalnie długi. Przykładem takich problemów jest powołanie Parku Kulturowego przy komandorii w Chwarszczanach, które wskutek błędów legislacyjnych i statutowych oraz protestów mieszkańców, zostało po kilku latach anulowane.

Znacznym utrudnieniem stworzenia spójnego zagospodarowania pola bitwy są uwarunkowania formalno-prawne. Rozległy obszar położony jest w granicach kilku miejscowości i rolniczo użytkowany przez wiele indywidualnych gospodarstw. Własność prywatna stanowi 71% powierzchni analizowanego terenu. Właścicielami pozostałych gruntów są Lasy Państwowe oraz jednostki samorządu lokalnego. Pole bitwy nie jest w żaden sposób obecnie chronione, czy to w postaci formalnej, czy zapisami planów miejscowych, które dla jego obszaru nie zostały jeszcze uchwalone. Jedynie w strategii rozwoju gminy oraz studium uwarunkowań i kierunków zagospodarowania przestrzennego wzmiankuje się konieczność ochrony i zagospodarowania pola bitwy. Status zabytku posiadają jedynie kościoły w miejscowościach położonych na obszarze pola: Cychrach, Chwarszczanach oraz Sarbinowie. Obszar ten zasadniczo nie podlega też ochronie ze względu na walory przyrodnicze, jedynie północna krawędź interesującego nas terenu (dolina Myśli) podlega ochronie w ramach ostoi Natury 2000 (Ostoja Witnicko-Dębniańska) oraz obszaru chronionego krajobrazu Dębno-Gorzów.

Badania prezentowane w niniejszej pracy wskazują, że znacznym walorem pól sarbinowskich jest dobry stan zachowania historycznego krajobrazu kulturowego. Kluczowe dla zrozumienia jej przebiegu elementy: układ dróg i miejscowości, użytkowanie terenu oraz jego rzeźba, przetrwały w mało zmienionym stanie do dnia dzisiejszego. Pierwszym krokiem rozwoju produktu turystycznego opartego na tych walorach powinno się więc stać ich wyeksponowanie, ukierunkowane na specyficznego odbiorcę: turystę militarnego i historycznego, uczestnika eventów militarnych. Bliskość granicy sugeruje odbiorcę polsko- oraz niemieckojęzycznego. Koncepcja zagospodarowania turystycznego pola bitwy powinna uwzględniać następujące elementy:

- dogodnymi punktami startowymi dla zwiedzania pola bitwy, już częściowo zagospodarowanymi, są okolice wieży widokowej i kościoła w Chwarszczanach, gdzie funkcjonuje też zaplecze gastronomiczne. Powinny się one stać lokalnymi węzłami umożliwiającymi wygodny start różnego rodzaju form aktywności związanych ze zwiedzaniem pola bitwy. Wybudowanie w tym miejscu niewielkich parkingów ułatwiłoby zwiedzanie turystom zmotoryzowanym i rozwiązało zauważany obecnie problem z parkowaniem przy dość ruchliwej drodze przecinającej pole bitwy.
- zarówno dla odbiorców indywidualnych, jak i grupowych znacznym ułatwieniem byłoby powstanie pieszej trasy edukacyjnej, wyposażonej w punkty informacyjne w istotnych punktach terenowych. Pole bitwy, choć dość rozległe, jest możliwe do zwiedzenia przy zaplanowaniu 5-8 km trasy okrężnej przechodzącej przez wspomniane wcześniej 2 punkty węzłowe. Punkty informacyjne powinny uwzględniać kluczowe momenty starcia w powiązaniu z kontekstem terenowym: przyczyny bitwy, manewry przed jej rozpoczęciem (w tym forsowanie rzeki Myśli i obejście wojsk rosyjskich), spalenie Sarbinowa, ustawienie wojsk przed bitwą (wieża widokowa), walkę linii pieszych regimentów, szarżę kawalerii pruskiej i wreszcie wieczorne starcia na linii wąwozów pod Chwarszczanami.
- elementem produktu turystycznego powinna być organizacja różnorodnych form turystyki (materialnych i operacyjnych): propozycje wycieczek z przewodnikiem dla różnych grup wiekowych, włączenie w system szlaków pieszych, kajakowych (Myśla)

i rowerowych regionu, cykliczne wydarzenia o tematyce militarnej w trójkącie atrakcji Chwarszczany – Sarbinowo – Kostrzyn, wspieranie lokalnych inicjatyw pozarządowych.

- tworzenie produktu turystycznego na bazie pól bitewnych powinno uwzględniać „obudowę” informacyjną i popularyzatorską w formie wydawnictw książkowych, przewodników, map, stron internetowych.

Bardzo ważnym elementem projektu zagospodarowania turystycznego obszaru pola bitwy sarbinowskiej powinno być włączenie go w system militarno-historycznych atrakcji turystycznych regionu i utworzenie regionalnego produktu turystycznego ukierunkowanego na militarną turystykę kulturową. Na obszarze gmin położonych w pobliżu Sarbinowa (Dębno oraz Kostrzyn) oraz na terenie Niemiec, istnieje szereg atrakcyjnych militarnych obiektów kulturowych związanych z historią regionu. Wsparte infrastrukturą turystyczną, informacją i profesjonalną obsługą, mogą razem utworzyć spójny, gwarantujący sukces komercyjny oraz edukacyjny produkt turystyczny, na przykład w formie szlaku dziedzictwa kulturowego [Gawel 2011], świetnie umożliwiającego zapoznanie się ze złożonością dziejów regionu. Do atrakcyjnych militarnych obiektów kulturowych należą:

- kaplica komandorii templariuszy w Chwarszczanach, stanowiąca obiekt unikatowy w skali kraju;
- pozostałości dawnej pruskiej twierdzy Kostrzyn: trzy forty poligonalne (Sarbinowo, Czerników, Górzycy) po stronie polskiej oraz fort Gorgast po stronie niemieckiej, pozostałości umocnień Starego Miasta w Kostrzynie;
- pola bitewne i pomnik bitwy pod Cedynią;
- pola bitewne, muzeum, pozostałości fortyfikacji na Wzgórzach Seelowskich, związane z Operacją Berlińską;
- pola bitewne, cmentarz i muzeum związane z forsowaniem Odry przez 1. Armię LWP w okolicach Siekierok i Starych Łysogórek;
- imprezy o charakterze historycznym i rekonstrukcyjnym, cyklicznie organizowane w regionie: Dni Twierdzy w Kostrzynie, festyn archeologiczno-historyczny w Chwarszczanach, rekonstrukcja bitwy pod Cedynią, rekonstrukcja walk na przyczółku Chojna, rekonstrukcja bitwy pod Sarbinowem.

Zakończenie

Nagromadzenie tak licznych obiektów i imprez o zbliżonym, militarnym profilu na stosunkowo niewielkim obszarze, charakteryzującym się gęstą siecią dróg, a także atrakcjami przyrodniczymi (Park Narodowy Ujścia Warty, lasy i jeziora Pojezierza Myśliborskiego, Parki Krajobrazowe: Cedyński oraz Dolnej Odry) wskazuje na duży potencjał rozwojowy turystyki w regionie, zwłaszcza specjalistycznej turystyki historyczno-militarnej. Zaletą rozwoju turystyki o takim charakterze jest jej zrównoważony, lokalny wymiar, lepiej dopasowany do potrzeb miejscowej ludności, zasobów finansowych i możliwości inwestycyjnych gmin, a także wymagań ochrony środowiska.

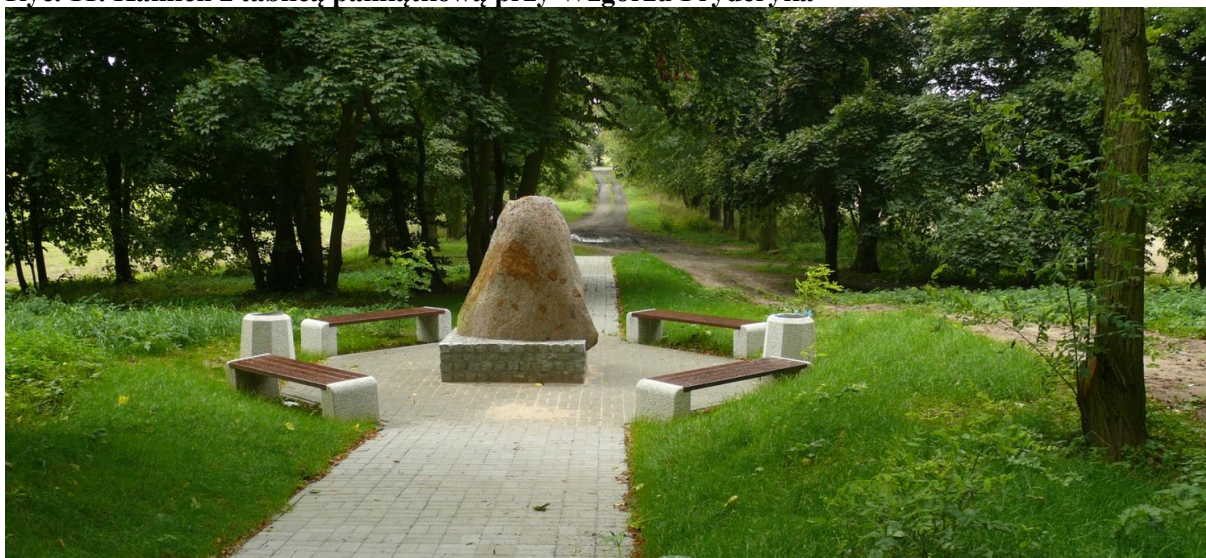
W oparciu o prezentowane wyniki analiz kartograficznych oraz badań terenowych można sformułować następujące wnioski:

1. Krajobraz pola bitwy pod Sarbinowem zachował znaczną część walorów kulturowych. Użytkowanie terenu zmieniło się w nieznacznym stopniu zachowując strukturę istniejącą w czasie wydarzeń historycznych. Przekształcenia objęły zmniejszenie się ilości zbiorników wodnych oraz niewielki przyrost powierzchni leśnych i terenów zabudowanych. Zachował się historyczny układ osadnictwa, dróg oraz sieci hydrologicznej.
2. Cennym walorem historycznym jest urozmaicona rzeźba terenu pola bitwy pozwalająca lepiej zrozumieć obserwatorowi jej przebieg i wskazująca sens prowadzonych działań.

3. Po okresie zapomnienia krajobraz kulturowy pola bitwy ponownie zaczyna funkcjonować w świadomości mieszkańców jako element historycznego dziedzictwa, czego efektem są próby zagospodarowania turystycznego obszaru i wydarzenia kulturalne. Możliwe jest stworzenie w oparciu o pole bitwy zrównoważonego, nie wymagającego znacznych nakładów finansowych, produktu turystycznego o lokalnym charakterze.

4. Znaczny potencjał rozwoju turystyki w regionie jest związany z obecnością licznych atrakcji o charakterze kulturowo-militarnym. W oparciu o te obiekty możliwe jest zaprojektowanie atrakcyjnego produktu turystycznego o znaczeniu regionalnym i transgranicznym charakterze.

Ryc. 11. Kamień z tablicą pamiątkową przy Wzgórzu Fryderyka

Źródło: fot. Michał Kupiec, wrzesień 2012 r.

Ryc. 12. Widok z wieży widokowej – nieprzemyślany projekt uniemożliwia obserwację pola bitwy

Źródło: fot. Michał Kupiec, wrzesień 2012 r.

Bibliografia:

- Decker C.V., 1837, *Die Schlachten und Hauptgefechte des siebenjährigen Krieges mit vorherrschender Bezugnahme auf den Gebrauch der Artillerie, in Verbindung mit den beiden andern Hauptwaffen der Armee*, Berlin
- Duckley R., Morgan N., Westwood S., 2010, *Visiting the trenches: Exploring meanings and motivations in battlefield tourism*, *Tourism management* XXX, s.1-9
- Duffy C., 1987, *The military experience in the age of reason*, London
- Gaweł P., 2011, *Szlaki dziedzictwa kulturowego. Teoria i praktyka zarządzania*, Kraków
- Kalisch G.Th., 1828, *Erinnerungen an die Schlacht bei Zorndorf und König Friedrich den Zweiten: Nebst e. Bericht über d. Errichtung e. Denkmals auf d. Friedrichberge bei Zorndorf*, Berlin
- Konias A., 2010, *Kartografia topograficzna państwa i zaboru pruskiego od II połowy XVIII w. do połowy XX w.*, Słupsk
- Kowalczyk A., 2009, *Proces przekształcania zasobów kulturowych w atrakcje turystyczne (na przykładzie zagospodarowania turystycznego pól bitewnych)*, [w:] Stasiak A. (red.), *Kultura i turystyka: razem, ale jak?*, Wyd. WSTH, Łódź, s. 33-46
- Kowalczyk A., 2009a., *Turystyka historyczno – militarna*. [w:] Buczkowska K., Mikos v. Rohrscheidt A. (red.), *Współczesne formy turystyki kulturowej*, Wydawnictwo AWF, Poznań, s. 286-312
- Kupiec M., Dusza E., 2012, *Potencjał turystyczny obiektów związanych z dawną Pozycją Pomorską*, *Problemy Ekologii Krajobrazu*, t. XXXIV, s. 149-155
- Kupiec M., 2014, *Przemiany krajobrazowe wybranych dolin rzecznych w Polsce północno-zachodniej, od XIX do początków XXI wieku*, Szczecin
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2009, *Polska: największe muzeum fortyfikacji na wolnym powietrzu w aspekcie rozwoju turystyki kulturowej*, „Turystyka Kulturowa”, nr 2/2009
- Mikos v. Rohrscheidt A., 2011, *Militarna turystyka kulturowa: pojęcie i zakres zjawiska, zagadnienia ogólne*, [w:] Jędrzyak T., Mikos v. Rohrscheidt A., *Militarna turystyka kulturowa*, PWE, Warszawa
- Noël L., 1911, *Die Beschiessung von Cüstrin und die Schlacht von Zorndorf 1758*, Cüstrin
- Piekarz M., 2007, *It's just a bloody field! Approaches, Opportunities and Dilemmas of Interpreting English Battlefields*, [w:] *Battlefield tourism: History, Place and Interpretation*
- Pieńkowski P., Kupiec M., Chamratowicz A., 2003, *Changes in land use on the area of bottom moraine upland in the Nowogard Plain*, [w:] Gajos M., Myga-Piątek U. (red.), *Geographical information systems: interdisciplinary aspects*, Zagreb – Uniw. Śląski, Hrvatski Inform., Zbor, s. 463-474
- Pieńkowski P., Kupiec M., 2003, *Assessment of the fragmentation of forested areas in West Pomerania*, [w:] Gajos M., Myga-Piątek U. (red.), *Geographical information systems: interdisciplinary aspects*, Zagreb – Uniw. Śląski, Hrvatski Inform., Zbor, s. 453-462
- Ryan Ch. (red.), 2007, *Battlefield tourism. History, place and interpretation*, The University of Waikato, New Zealand
- Tanaś S., 2006, *Tanatoturystyka – Kontrowersyjne oblicze turystyki kulturowej*, „Peregrinus Cracoviensis”, z. 17

Zorndorf (*Sarbinowo*) battlefield as a cultural tourism object

Key words: battlefield landscapes, military tourism, landscape changes, Zorndorf

Abstract

Battle of Zorndorf (25.08.1758), which took place close to present-day Sarbinowo village was one of the biggest fights of the 18th c. Battlefield has still good preserved crucial landscape features. Area is characterized by numerous swamps and wetlands, deep stream valleys and ridges of hills, which played crucial role during course of battle. In the present day, after years of oblivion, battlefield starts to play bigger role in perception of inhabitants and tourists as a place of historical value connected with local and European history. Because of changes in historical and political circumstances historical battlefield starts new functions in touristic development of nearby communes. Landscape changes analysis of battlefield area are presented in paper, as well as possibilities of historical perception of landscape by potential tourists. Possibilities and plans of development for historical and military tourism are also discussed.